

Павло Ямчук

ЯМЧУК Павло Миколайович — доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціальних дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ, професор кафедри соціально-гуманітарних та правових дисциплін Уманського національного університету садівництва. Сфера наукових інтересів — історія філософії філософія, філософія культури.

ВОЛОДИМИР КОРОЛЕНКО В УКРАЇНСЬКОМУ УНІВЕРСУМОВІ ДОБИ РАДИКАЛЬНОГО ПОСТПРОСВІТНИЦТВА

У запропонованій статті досліджено християнсько-консервативну дієво-особистісну сутність універсуму мислення В.Г. Короленка в контексті альтернативної українському духовному мисленню епохи.

Ключові слова: *радикально-постпросвітницька доба, універсум, особистість, свобода.*

Феномен світоглядного впливу та інтелектуальної присутності В.Г. Короленка в непростій для нього та громадськості, що з нею, він як філософ, публіцист, громадський діяч, був суголосно вихованим на духовних константах вітчизняного розуміння християнства, добі постпросвітництва є абсолютно незаперечним. З огляду на це й, унаслідок цього, такий вплив повинен бути підданим найбільш ретельному вивченню та всебічному аналізу сьогодні, в добу, коли українське суспільство вкотре шукає відповіді на одвічні питання свого буття, вкотре шукає шляхи визначення національної самоідентифікації. Духовно-інтелектуальний та соціальний (у тому числі – соціально-філософський) досвід українського мислителя і російського громадського діяча, публіциста, «совісті народу» як ще за життя його називали сучасники, є не лише таким, що його можна й слід осмислювати й переосмислювати, а й таким, що містить відповіді на кричущі питання сьогодення й перспективи. Роль В.Г. Короленка у становленні в XIX-XX ст. прогресивних ідей є непроминальною. Важливим для істинного розуміння цієї ролі й значення постаті В.Г.Короленка є те, що його думка завжди була прямовтіленою в слові та дії. В українські середньовічно-бароккові часи ця тріада «думка-слово-дія» була нерозривною, а власне й не мислилася інакше. У добу, коли жив В.Г.Короленко, така відповідність

© П. М. Ямчук, 2013

була вже далеко неочевидною, або, точніше – не конче необхідною багатом громадянським діячам. Але така відповідність була цілком аксіоматичною для його земляків-полтавців М.В.Гоголя, П.Д.Юркевича, які так само реалізували власне українське мислення в російській культурі. Тим більше – якщо взяти до уваги те, що український тип мислення В.Г.Короленка для нього, так само як і для них був іманентним, а якщо вглибитись в істинну суть речей – визначальним.

Як відомо, найкраще тріада «думка-слово-дія» вияскравлюється при поданні парадоксальних асоціацій та паралелей. Саме в особливому просторі ніяк неочікуваних, на перший погляд, поєднань різних (від світоглядних до буттєвих) реальностей стає несподівано очевидним те, що не було зрозумілим раніше. У цьому просторі органічно єднаються здавалося би цілком протилежні постаті, дії й думки. Єднаються для того, щоби зробити для багатьох очевидним неочікуване, але, водночас, те, що цілком вкладається у іманентно закономірний розвиток та духовно-буттєвий простір певної феноменальної особистості. Здається, важко знайти більш неблизькі постаті як з одного боку російський громадський діяч і публіцист Володимир Короленко, центральноукраїнські політичні й громадські діячі С.Єфремов, Є.Чикаленко та західноукраїнський греко-католицький митрополит Андрій Шептицький. Тим більше, що власне В.Короленко, С.Єфремов та Є.Чикаленко знаходилися, за своїми переконаннями, від релігійного начала достатньо далеко, а митрополит Шептицький, як цілком очевидно, дистанційованим від віри бути ніяким чином не міг. Утім, саме у парадоксальному єднанні їхніх ідей, та скерованих цими ідеями долі та ставлення до подій якнайкраще стає зрозумілим особлива причетність їх усіх до українського розуміння моральності, базованого на тисячолітній традиції національного розуміння християнства. Світогляд, мораль та етика в межах такого розуміння становлять непорушне ціле.

Міркуючи про ганебне ув'язнення митрополита Андрія Шептицького на початку Першої світової війни Сергій Єфремов у листі до свого друга й відомого сільськогосподарського та українського громадського діяча Євгена Чикаленка спостережливо-гостро та, водночас, а це є органічно невід'ємним від такої концептуально-іронічної спостережливості, саркастично зазначає: «Цими днями приїхав до Києва Шептицький... його везуть до Орла... Але, певне, що до його нікого не пускають і *почесна варта* стоїть коло його покою в отелі» (курсив наш П.Я) [1, с.120]. Цілком ясно, що під терміном «почесна варта» криється домашній арешт, під яким перебував митрополит. У коментарі до опублікованого листування Є.Чикаленка та С.Єфремова міститься ці-

каве спостереження щодо характерних ознак ставлення В.Г.Короленка до подібних явищ, скерованих на приниження української цивілізаційної одиниці та її провідних діячів. Там стверджується: «Письменник В.Короленко засудив цей вчинок російської влади у пресі»[2, с.121]. Таке засудження вочевидь, потребувало не лише неабиякої мужності, а й не могло не бути цілком свідомим, обґрунтованим самою сутністю ціннісних пріоритетів, проявлених у бутті митця-мислителя.

Проте, для того, щоби зрозуміти генезу цієї багатовимірної проблематики, та, зосібна, іманентні вектори світоглядної еволюції та усталення аксіологічних домінант світогляду В.Г.Короленка, слід, вочевидь, звернутися не лише до україноцентричних, а й до альтернативних їм джерел. В означеному сенсі набуває вагомості новітнє прочитання аналітичної, попри певну марксистську орієнтованість, статті про В.Г.Короленка, опублікованої в «Литературной энциклопедии», виданій за редактування А.Луначарського в 1931 році. Актуальні в період сталінізму та всього постсталінського періоду радянської гуманітарної науки інтерпретації тут ще не мають визначального сенсу. Натомість, спостерігається потреба відносно об'єктивно концептулізувати розуміння дійсності та постатей, що визначають її рух та перспективу, зрозуміти феномени цих людей в багатогранності їхньої взаємодії з добою.

Тому – інтерпретація феномену В.Г.Короленка в цьому джерелі за-слуговує на увагу як з огляду на її недостатню актуалізованість, так і з огляду на потребу побачити Короленка очима людини зі світоглядно відмінного від послідовників табору В.Короленка. Почнемо від життєпису, що його подає автор статті А.Лаврецький, характеризуючи письменника: «син чиновника-українця (повітового судді). Мати Короленка – донька польського дідича» [3, с.481-482]. Вже сама констатація цього біографічного чинника вказує на альтернативність родинного походження та виховання В.Короленка, що визначило в подальшому і його світогляд, як імперському, так і марксистському світобаченню. Син обох уярмлених народів, він *ad fontes* не міг поділяти ані традиційно-імперську, ані, згодом, новітньо-імперську ідеологічно-соціальні системи. Цілком ймовірно, що саме україно-польське походження було одним із перших іманентних факторів, що формував у В.Короленка до демократизму як справжньої, в щоденному бутті втіленої любові до людей, оскільки і батько – повітовий суддя і мати – дочка польського дідича – недалеко відстояли від повсякденних й непроминальних потреб українства, як з огляду на соціальний статус, так і з огляду на провінційну віддаленість як від імперської влади й таких самих революціонерів. Внутрішньо засвоєний демократизм і органічна любов до

ближнього згодом стала спонукою до того, що В.Г.Короленко під час пермсько-якутських переслідувань вже будучи письменником, атестує себе як «чоботаря та маляра». Нагадаймо, що шевцем називали одного з найбільших вітчизняних філософів-полемістів Івана Вишенського, не викликаючи втім в нього обурення, його опоненти, не вирізнялися пихою й гоноровістю інші барокові мислителі від філософів та письменників Острозького та Чернігівського кола до Григорія Сковороди. Тож в даному разі йдеться про етику поведження, яка не дозволяє митцеві віддалятися від переважної частини суспільства, а навпаки – вимагає повсякчасного ототожнення свого голосу із захистом гнаних його репрезентантів або й цілих соціальних верств.

Іманентну потребу бути серед переслідуваних та з переслідуваними виявляє й таке рішення В.Г.Короленка. На початку нового століття він, знаменитий громадський діяч і публіцист своїм місцем проживання замість столичного Петербурга назавжди обирає одне з осердь переслідуваної тоді української культури – провінційну Полтаву («в 1900 році він переїхав до Полтави («полтавський період» 1900-1921»). [3, с.484]. І знову – щось аскетично-барокове відгомонить у цьому на масовий погляд парадоксальному рішенні, адже за століття до того, так само вчинив й інший полтавчанин – Григорій Сковорода. Прагнення бути ближчим до своїх земляків, знати щонайменші їхні проблеми і сприяти їхньому вирішенню, тобто бути свого роду практикуючим християнином, який не може бути осторонь, коли страждають невинні – ось ще одна мотивація нібито парадоксального рішення митця. Саме тому, як зазначається у статті А.Лаврецького: «Короленко глибоко розумів справи губернського та навіть повітового масштабу...» [3, с.484], а його світобаченню був притаманний «консерватизм та любов до провінційного затишку селянської Русі та прагнення зберегти її» [3, с.485].

Ця любов до провінції – прикметна ознака консервативного світогляду В.Короленка, адже саме провінція охороняє й зберігає традиції, саме вона, а не столиця береже не модні віяння, а саму сутність національної ідентичності у всіх її основних формах та проявах, що й становить основу національного буття. Саме консервативне трактування провінційного життя як основи еволюційного поступу суспільства й стало одним із чинників, того, що «Жовтнева революція залишилася для нього чужою» [3, с.484]. адже несла вона з імперського центру до української провінції руйнацію традиційного життя, нищила консервативно бережену одвічність, деформувала людину й соціум. Мусимо також наголосити: консерватизм Короленка та його любов до селянської

Русі-України має саме кордоцентричний емоційно-людинолюбський характер. Він не є умоглядним або раціоналістичним, а базується саме на від серця до серця переданій потребі християнського морально-етичного служіння ближньому, збереження на рівні провінції одвічно-національних основ індивідуального та громадського буття. В добу панування в Російській імперії межі XIX-XX ст. розуміння консерватизму як «охранительной» стосовно самодержавства ідеології, репрезентованої постаттю обер-прокурора Синоду К.П.Побєдоносцева (до цієї теми звернемося трохи нижче) В.Короленкові краще було б лишатися в Петербурзі, але в тому то й річ, що консерватизм Короленка базувався не на принципах пріоритетності *збереження* монолітності самодержавства, а навпаки – на принципі *вбереження* від цього моноліту придушуваних ним національних традицій, звичаїв, що репрезентувалися українською провінцією. Тобто переїзд до Полтави з Петербургу був для нього не стільки явищем географічним чи навіть біографічним, скільки вказував на світоглядний вибір між двома моделями консерватизму.

Так само питома аскетично-бароковою, що нагадує славетне сквородинівське небажання бути «одним із стовпів нетесаних» є й відмова Володимира Короленка присягати на вірність російському імператорові Олександру III: «чоботар і маляр» Короленко зісланий в Якутську область внаслідок його відмови скласти присягу Олександру III... Відмова мотивувалася... як протест проти сваволі влади. Короленко... не міг навіть формально згрішити проти власних переконань – заприсягтися у відданості тому, що його обурювало» [3, с. 483-484]. Відтак, В. Короленко вже на початку свого шляху одним із найвагоміших власних ціннісних пріоритетів, як колись українські ченці та запорізьке козацтво, вважав необхідність забезпечити власний духовно-інтелектуальний обшир від диктату влади. Саме завдяки цьому принципу, до речі, й зберігалася духовно-національна сутність української ідентичності впродовж багатьох століть. Через це, у філософському сенсі обґрунтоване прагнення, він і не міг «формально згрішити проти власних переконань – заприсягтися у відданості тому, що його обурювало». Моральний максималізм, а якщо точніше сказати – чітка світоглядна визначеність наріжних принципів свого буття – ось що є константою світобачення В.Короленка від юнацьких часів і до епохи радикального постпросвітництва, описаної ним у «Щоденниках 1917-1921 р».

Вагомим є й наступне. А.Лаврецький, характеризуючи світогляд В.Короленка дещо зневажливо зауважує: «всім виступам цього «борця за право» є чужим класовий бойовий дух, вони не йдуть далі проти-

ставлення «влади» та єдиного в своїй опозиційності «суспільства». І далі: «Короленко протиставляє «владу» й «суспільство», орієнтуючись на останнє...» (3, с.486). Але якщо прочитати цю характеристику сьогодні, то очевидним стає те, що В.Короленко був одним із перших вітчизняних мислителів – фундаторів філософської концепції громадянського суспільства. Суспільства не штучно перейнятого ефемерним «класовим бойовим духом», а по-справжньому духовно, інтелектуально, а відтак і буттєво незалежного від диктату, волі й сваволі влади. Не одномоментний «класовий» бунт, що неодмінно вироджується в диктатуру, а неухильно-послідовне обстоювання власних громадянських прав і свобод, звуження сфери владної сваволі – ось філософська диспозиція згідно з якою Короленко і відмовлявся від присяги Олександрові III, згідно з якою захищав всіх гноблених, до якої б національної, соціальної чи релігійної спільноти вони не належали.

Підтверджує цю тезу й наступне міркування марксистського дослідника: «окреслене коло ідей яскраво виявляється в публіцистиці Короленка – публіцистиці «надкласової інтелігенції»... Короленко неухильно кличе до єдності... «живих сил» суспільства орієнтуючись... на сільського священика, не гидуючи й земським начальником, що дотримується законності, адже для Короленка, де закон... там і прогрес» [3, с.487]. У даній цитаті точно виявляється не лише кордоцентричне в сутності своїй християнсько-консервативне світобачення Короленка, в основі якого, як ми зазначали вище, є повсякденне подвижництво, звитяга в обороні «малих сих», а й небажання зневажити щонайменшу можливість порятувати людину «не гидуючи й земським начальником».

Цікаво, що ця шляхетна риса могла викликати не лише щире захоплення, а й... не менш щире зневагу. Як-от у В. Розанова: «дворова людина» – Короленко ... не може й дня прожити, якщо йому не вдасться вкусити урядника або земського начальника або показати дулю з кишені «своєму полтавському губернатору». А то й вище – думає він трясучись від страху» [4, с.515]. Прикметним є не лише несправедливо-зневажливе атестування В. Розановим В.Г.Короленка як «дворової людини» (як відомо, ні з походження, а головне – за образом мислення й діяння він таким ніколи не був) і навіть не приписувані Короленкові і цілковито чужі його природі, його еству дрібні бажання навіщось когось вкусити. І навіть не вже аж ніяк не притаманний Короленкові «трясучий» страх перед «полтавським губернатором» чи й «кимсь трохи вищим». До слова – якби такий страх був властивим письменникові, то, багаторазово ризикуючи життям заступатися за знайомих чи незнайомих йому людей до ЧК чи денікінського ОСВАґу ходив би хто-інший. В.Розанов, наприклад. Спра-

ва тут не цьому. Йдеться про іманентне несприйняття, про світоглядне нерозуміння Короленкової позиції, в якій індивідуальність, чим більше упослідженою, зневаженою вона є, буде тим важливішою для філософа, громадського діяча, ніж «полтавський губернатор» чи «хто вищий». Це йде від суті світобачення, визначеної національною моральністю та етикою, яка як базис має християнську основу. І, зосібна, походить і від притч про заблукалу вівцю, про заритий у землю талант тощо. В. Розанову – ясно виявленому репрезентанту самодержавно-охоронницького консерватизму цю позицію українського кордоцентричного консерватора, яким був В.Короленко, годі було зрозуміти.

Втім, повернемося до сказаного вище. Є цілком очевидним – С.Єфремов, так само як і адресат його листа Є.Чикаленко перебуває на тотожних з публічно виявленою громадянською позицією В.Короленка засадах. Власне кажучи – саме відверто висловлена позиція В.Короленка становить своєрідний орієнтир для автора й для адресата листа. В.Г.Короленко, втім, міг би не виявити свого бачення нібито далеких або й зовсім ворожих, як твердять окремі сучасні дослідники його творчості, проблем. Але в тому й річ, що позиція В.Г.Короленка не лише засвідчила його небайдужість до українського дискурсу, де б він – у Російській чи Австро-Угорській імперії не розгортався й не побутував, а й чітко окреслила пріоритетність для нього як для громадського діяча й філософа української проблематики й тоді, коли її воліли не помічати його колеги – тогочасні провідні російські державні діячі та інтелектуали. Причиною такого ставлення до українства, крім зазначених нами вище обставин сутнісно україноцентричного формування В.Г.Короленка як індивідуальності є світоглядна приналежність мислителя до ідеї, згідно з якою гнаний народ та його переслідувана церква (українські греко-католики ніколи не належали до числа фаворитарних релігійних інституцій ні в Австро-Угорщині, ні в Російській імперії) а пріорі становить об'єкт підтримки й громадянського опікування.

На жаль, високий загальноцивілізаційний рівень істинно християнського гуманізму В.Короленка є і сьогодні очевидним далеко не всім. Особливо яким це стає тоді, коли по-справжньому науковий об'єктивізм поступається місцем ідеологічним реляціям. При аналізі подій, ідей чи явищ минулого, а особливо – такого знакового духовно-інтелектуального та громадського явища XIX-XX віків як феномен В.Г.Короленка це неприпустимо, адже не прояснює сутність речей, а, навпаки, затуманює розуміння істини. Лише опертя на цитати, факти, реалії здатне вивести на шлях філософського розуміння сутності

ідеї чи явища. Коментуючи зміст «Щоденника 1917-1921 років» дослідник В.Лосєв, зосібна зазначає: «Украинский сепаратизм он (Короленко) не только не поддерживал, но осуждал его как худшую форму предательства» [5, с. 523]. Таке твердження є далеким від ідей самого В.Короленка. Це стає очевидним кожному, хто бодай побіжно ознайомлений з публіцистичним та художнім словом, філософською думкою й реальними діями визначного гуманіста і не підтверджується жодним джерелом з його творчого доробку, жодною дією В.Короленка як громадського діяча в жоден з періодів його громадянської й творчої діяльності. Відсутність аргументації, підтвердженої хоч би однією цитатою з праць Короленка, яка б засвідчила правоту автора звісно ж не може не дивувати. Так само дивують, особливо в контексті наведених нами вище цитат, які репрезентують істинну позицію В.Короленка, і такі вирази В. Лосєва як: «Короленко став схилитися до армії добровольців ... чекав приходу денікінців з надією... й на гадці не мав можливості поділу держави на національні ... республіки» [5, с.525].

Для того, щоб спростувати останнє твердження слід перечитати статтю В.Короленка «Єретичні думки про єдність Росії», де висловлюється, кажучи делікатно, істотно інша, ніж наведена вище думка В.Лосєва, позиція. В.Короленко у цій статті, характеризуючи добу 1917-21 років пише: «до сучасної кризи, до тієї смуги, яку ми бачимо довкола нас привели нас крайнощі централізації та повне придушення самих законних та життєвих устремлінь окремих національностей» [6, с. 418]. Отже не надання права на розвиток національностей, а саме послідовне нехтування цими правами з боку метропольної влади призвело, на думку В.Короленка, до системної кризи та громадсько-політичного хаосу. Проте, найбільше дивує знаходження В.Лосєвим «спільності» позицій гуманіста В.Короленка з... позиціями обер-прокурора Святішого Синоду, найвпливовішим, сказати б – еталонним реакціонером доби Олександра III та Миколи II К.П.Победоносцевим.

Від останнього твердження, гадаємо, самому б В.Короленкові, який як ніхто інший знав, ще під час роботи в редакції «Русского богатства» як саме характеризувався вплив К.Победоносцева на громадсько-політичну ситуацію мислителями ліберальних кіл, мислителями, серед яких сам Короленко відігравав провідну роль, (відомий вираз «Победоносцев над Россией простер совиные крыла» був містким виявленням цього ставлення) стало б зле. Є.О. Сверстюк так афористично означив цю історичну постать: «Обер-прокурор Священного Синоду вважався страховиськом» [7, с.41].

Найкращим аргументом проти будь-якої ідеологізованої підміни явищ та понять є, повторимося наголошуючи, не полемічне, а науково-неупереджене дослідження, а також – аналіз всіх вимірів багатогранної спадщини самого В. Короленка та, зокрема, його подвижницької позиції щодо збереження українства. В «Щоденникові 1917-1921 років» а пріорі визнається право України на автономне існування, а прихильники такої системи поглядів ніколи зневажливо не називаються сепаратистами чи як інакше в такому дусі. Осмислюючи світоглядний феномен українства В. Короленко визначає його репрезентантів поняттям «українці». Він вкладає в цей термін не стільки принцип абсолютизованого поділу за національною приналежністю, скільки ідейно-світоглядну спільність людей (не обов'язково етнічних українців) об'єднану приналежністю до української визвольно-патріотичної ідеології, до шляхетної справи захисту від різного роду принижень древнього й багатомільйонного народу. Оборона людей з такими поглядами під час терору проти них є ознакою не лише цивілізаційного гуманізму, а й світоглядної небайдужості В. Короленка до становлення українства як особливої універсальної філософсько-буттєвої системи. В указаному контексті є світоглядно цікавим, що буттєвих епізодів, коли «українці» (вживаємо цей термін як особливу філософсько-українознавчу одиницю вслід за В.Г. Короленком) розглядалися автором «Щоденника» як владно організована сила, у якій треба було просити про милосердя до заарештованих, в «Щоденнику 1917-1921 років» зафіксовано обмаль. З метою неупередженого аналізу українства як феномену звернемо увагу на найприкметніший з таких епізодів.

Під час встановлення у Полтаві влади УНР до письменника звернулася з клопотанням А.Чижевська, особа, яку сам автор «Щоденника» характеризує як таку, що симпатизувала більшовикам і була схильною до влаштування дрібних скандалів. Не зважаючи на це, родина В.Г.Короленка надавала їй допомогу й притулок, тоді, коли її переслідували німецька та гетьманська влада. За агітацію на користь більшовиків, яку В. Короленко, як видно із його щоденникових нотаток та публіцистично-епістолярного листування з А.Луначарським жодним чином не схвалював, вона була заарештована військовою розвідкою полковника Болбочана. Зі світоглядно-буттєвого погляду цікаво, що листи А.Чижевської до В. Короленка з проханням втрутитись у її справу, йому передав «петлюрівський січовик». Важко уявити в такій ролі офіцера денікінського Освага або більшовика. «Січовик», як впливало з його розповідей, був симпатиком соціалістичного, а не національ-

но-патріотичного спрямування у розвитку України, і, ясно, не був прихильником еволюційного розвитку УНР як державної інституції.

Проте, В.Г.Короленко в усіх без винятку обставинах керувався тим іманентно християнським поглядом на людину, соціум та світ, де повага до переслідуваних та іманентне прагнення повсякчас стати на захист «гнаних сих» було визначальним, домінуючим над усіма іншими чинниками індивідуального світосприйняття. Внаслідок цього, він підтримав клопотання А.Чижевської та разом з П.С. Іванівською з'явився у приміщенні української розвідки: «Назустріч з-за столу піднявся... молодий чоловік з бритою головою й «оселедцем», який був розчесаний і розташований над лобом з певною старанністю. *Риси обличчя – аристократичні*, манера себе тримати не позбавлена деякої офіційної поважності» (курсив наш. П.Я.) [8, с. 137]. Як уважний до психологічних деталей письменник В. Короленко фахово спостеріг основну рису постави особи, яка підвелась йому назустріч. Йдеться про *аристократизм* як форму особливої душевної організації. Форму, що за суттю не передбачає нешляхетного поведіння. Зовнішній портрет, як відомо, прямо відбиває риси внутрішнього світу. «Оселедець» як символ у образно-смісловому описі В.Короленком портрету співбесідника не контрастує з ціннісними характеристиками героя (аристократизм), а навпаки, доповнює його портрет. Козацько-січовий «оселедець» не є протилежним до шляхетності рис обличчя унівського офіцера, адже якби така протилежність між психологічним та зовнішнім портретами й справді мала місце, «рзала б око», то уважний до щонайменших деталей психологічного обриса особистості вдумливий письменник Короленко обов'язково зафіксував би це в своєму щоденникові.

Ще одним свідченням правильності висловленого припущення є й подана В. Короленком у «Щоденнику» портретно-психологічна характеристика іншого українця за переконаннями: «17 березня приходив... Вас. Вас. Погрібний, дуже приємна молода людина, років 25. Говорить розумно і виключно українською» [8, с.167]. Є психологічно цікавим те, що вже на той час літній авторитетний громадський діяч зовсім молоду 25-літню людину шанобливо називає на ім'я та по-батькові, а загальне враження від спілкування з нею є у нього цілком позитивним та типовим для філософських універсалій всього «Щоденника 1917-21 років». У спостереженнях над типами розуміння зовнішнього та внутрішнього універсумів українських патріотів В. Короленко не є одним серед письменників тієї доби. Феномен українства як осяного ду-

ховною традицією багатьох віків соціального явища цікавив багатьох справді прогресивних російських мислителів.

Це було, так би мовити, українознавство в найвищому сенсі поняття – тобто неупереджене відкриття Іншого крізь самого себе. В указаному контексті, українознавчі спостереження В.Короленка та багатьох російських митців-мислителів тривали, як це й обґрунтовано феноменальністю з'яви самого дискурсу українства на межі віків у дещо незвичний спосіб. Таким способом у російській культурі в той час була щоденникова, або, часто, щоби гранично розрізнити її типологічно від власне щоденників як таких – щоденниково-подорожня, або ж радше – враженнево-нотатникова проза. Часто, крім таких прихильних до України і, водночас, знакових персон російського культурного дискурсу, таких як І.Бунін, це була проза провідних російських гумористів, що мали українське походження (А.Аверченко, Теффі), які рятуючись втечею від звірств революційно-радикального постпросвітництва в Росії спостерігали й аналізували Україну в ті самі трагічно-революційні часи, що й В.Г.Короленко.

Де-факто емігрувавши в Україну із зайнятого більшовиками Петрограда видатна російська письменниця, творчістю якої захоплювалися і Микола II і більшовицькі вожді, Надія Олександрівна Лохвицька (Теффі) занотувала враження про українців революційної доби у своїх «Спогадах». Іронічна гострота погляду на реальність помножувалась на притаманну письменниці спостережливість і, так само, на неупереджену, внаслідок тривалої віддаленості від України, об'єктивність: «На вулицях з'явилися петлюрівські патрулі. Незвичайно ввічливі *джентльмени* в солдатських шинелях клацали каблукми і попереджали якою улицею йти не слід, щоби не втрапити в облаву. Хто ж ви такі? – запитували ми. – А ми ті самі, що казали «банда», – із *гордим смиренням відповідали джентльмени*» (курсив наш П.Я) [9, с.173].

Аристократизм українських військових («джентльмени») відзначається у спостереженнях Теффі як домінантна риса їхнього образу. Так само як і у щоденникових нотатках не пов'язаного з нею літературною та громадською діяльністю полтавця Короленка, який, наголосимо, саме аристократичну сутність і поставу зауважив як провідну константу в співрозмовникові з унівського війська. Отже йдеться не про щось випадкове чи малозначуще, а саме про домінантну рису репрезентантів національної армії, а відтак – української державності зламних часів. До слова: що як не внутрішня шляхетність та патріотизм змусили 300 «мучнів-українців, славних молодих» (П.Тичина) під Крутами вступити у задалегідь нерівний бій з багатотисячною на-

валою під орудою полковника царської армії та більшовицького командира Муравйова?

У спостереженнях Тефі аристократизм українців підтверджується й такою рисою поведіння вояків. Бачачи перед собою беззахисну, і напевне ж невідому їм за зовнішнім виглядом жінку, вони, всупереч інструкції, проте згідно з людською моральністю попереджають її як слід іти, аби не потрапити в неприємну ситуацію. Ця константа є провідною для українства, що основу своєї соціальної поведінки прямо орієнтує не на минущі категорії, а на одвічність Божих Заповідей, згідно з якими прямо чи мимовільно чинити кривду ближньому є гріхом. В.Короленко не раз нотуватиме у «Щоденникові» приклади переваги в українському менталітеті (в тому числі й у військовому) моральності над приписами. Зрештою і спостережене Тефі явище і відмова В.Короленка присягати Олександрю III та вся громадянська діяльність митця-мислителя однаково засвідчують пріоритетність у вітчизняному універсумові моралі над минущистю. Відтак – засвідчують аксіологічний пріоритет в українській свідомості цінностей громадянського суспільства над тимчасовими вигодами.

Концептуально цікавою є й промовиста ремарка Теффі з цитованих спогадів про українців: «з гордим смиренням відповідали джентльмени». Важливим у цій ремарці є навіть не позірний оксюморон («горде смирення»), а його філософська сутність. «Горде смирення», спостережене письменницею в мові українських військових ХХ ст., було притаманним їхнім пращурам – запорозьким козакам, які саме з таким «гордим смиренням» боронили православну віру й Україну від нападників. Боронили, понижуючи свою особисту славу (смиряючись) на користь не особисто-минущої гордині, а саме шляхетної гордості за віру й Україну. Прикметною та цілком органічною для аристократизму «тих, що про них казали «банда» є й відзначена Тефі шляхетна самоіронія – риса, що ясно вказує на здатність критично, проте невороже осмислювати навіть неправдиву, образливо-несправедливу рецепцію іншими, самих себе. Ці та інші неупереджені характеристики, подані провідними російськими письменниками ХІХ-ХХ століття цікаво, між іншим, зіставити із зображенням «петлюрівців» у всій радянській літературі.

Для того, щоби підтвердити справедливність викладених щойно ідейно-теоретичних диспозицій повернемося до аналізу описаного В.Короленком його візиту у справі А.Чижевської до унівської контррозвідки. Перше яскраве враження від аристократизму зовнішнього співрозмовника підтверджується у «Щоденнику» подальшим розвитком подій. У відповідь на клопотання Короленка офіцер підтверджує:

«Так, є Чижевська. За неї вже клопоталась стара жінка з Червоного Хреста. І я вже обіцяв відпустити Чижевську, хоча вона агітувала на селянському з'їзді в більшовицькому сенсі й може наробити багато шкоди» [8, с.138]. Шляхетність українського офіцера, що жив та обороняв УНР у добу червоного та білого терору засвідчується сповідуваним ним принципом милосердя, що постає в промові офіцера УНР як чільний. Постає, не зважаючи на цілком очевидну небезпеку для влади дій А. Чижевської, якщо її відпустять на волю. Є світоглядно важливим, що офіцер УНР прямо констатує небезпечність ув'язненої для державного ладу, але, в той же час указуючи на власну обіцянку відпустити її, адже «за неї клопоталась стара жінка з Червоного Хреста». На умовних шальках терезів знаходиться з одного боку охорона державного ладу, а з іншого – категорії моральні. Ті, що бережуть саме кордоцентричне ество українського духовного й буттєвого обширу: слово, пряме людинолюбство. В даному разі – «любов до ворогів», не словами, а прямою дією виявлена, є ще одним доказом не декларованої, а повсякденно-дієвої христонаслідувальної та христочентричної природи національного світогляду.

Сьогодні з віддалі літ і зі знання історії можна вести дискусії чи був правий цей офіцер у сенсі охорони державного устрою УНР, але якщо мислити категоріями українського християнського світогляду, то сумніватися у правоті його вчинку, втім як і у мотивації клопотання Короленка не випадає. Вони діють справді аристократично й шляхетно, у дусі морального абсолютизму, свідомо даючи волю шкодити своєму прямому й переконаному ідейному ворогові, адже більшовики так само були далекими від ідей української державності, як і від ідей християнського гуманізму. Така поведінка є прогративною у тій історичній ситуації, яка склалася у добу радикального постпросвітництва. Але для В. Короленка, втім як і для офіцера УНР вона є *єдино можливою*, адже духовно і ментально вони перебувають поза межами епохи, поза її закономірностями й правилами.

Ілюструє таке гуманістичне українське, християнське від природи своєї ставлення до ворогів епізод зі спогадів Б.Антоненка-Давидовича, також тоді – вояка армії УНР: «В Харкові я годувався в одній господині. Туди... приходив харчуватися один покомісарений студент, який голосно крив Центральну Раду. З ним сперечатися було небезпечно. Потім він зник. А тепер він мені попався... до мене тим часом прибули під начальство десятеро козаків з полку імені Костя Гордієнка... Я при своєму параді входжу за ним у вагон... Товаришу комісар, доброго здоров'я!... Де ж тепер ваш портфель, наган? Куди їдете? Які завдання маєте? Він

раптом мене роззброїв. Тихо каже: До старої матері... А в мене теж удома мати. Як вона там, бідна? Я нічого не сказав, повернувся і вийшов з вагона» [10, с.20].

Цілком зрозуміло, що на «покомісареного студента», якби він був на місці автора спогадів навряд чи вплинула б сентиментально забарвлена неправда про «стару матір» (словосполучення «стара матір»), так само, втім, як і реакція Б.Антоненка-Давидовича на нього, якраз і вказує на добре знання «покомісареним студентом» емоційного світу українців) і якщо б такий «студент» зацікавився її долею, то тільки з метою негайно «викрити та розстріляти» «стару матір» офіцера УНР як буржуазну націоналістку – матір такого самого націоналіста. «Стара матір» «покомісареного студента», якщо звісно була прекрасним риторичним прийомом дезорієнтації українства в майбутньому, цинічною грою на людських та національних чуттях.

Саме тому, що християнсько-гуманістичне ставлення українських вояків до тих, хто ненавидить їх самих та їхню державність було провідним офіцер УНР, описаний у «Щоденнику» В.Короленка, свідомо приносить в жертву милосердю право покарати за реальні дії більшовицького агітатора. Кордоцентричний гуманізм та істинна моральність не декларується, а виявляється у конкретних діях, що повсякчас засвідчують іманентну приналежність цього й інших офіцера й армії та держави, у яких це було можливим, до християнсько-консервативного духовного обширу. З іншого ж боку, в умовах радикального постпросвітництва, червоних і білих терорів, суцільного озвіріння, саме це прирікає державу, побудовану на таких принципах, на неминучу поразку, що, втім, не може знецінити її духовно-трансцендентної сутності, як не могло й не викликати тотального обстрікування її самої та її діячів з боку adeptів постпросвітницької утопії. Надто вже не співпадали атмосфера епохи з духом христоцентризму, що на ньому прагнули засновувати новітню українську державність її провідні діячі. Важливим було й те, що офіцер вочевидь, вважав себе не вправі переслідувати Чижевську за агітацію (тобто за висловлення своєї, нехай і ворожої до УНР) думки. Зі щоденників І.Буніна, з інших об'єктивних джерел добре відомо як більшовики й денікінці в той самий час розстрілювали за думку, за випадково мовлене слово. Це теж свідчить про ціннісний контраст між різними типами світобачення й буття.

Християнський гуманізм офіцера, проте, не був абсолютизованим до беззмисловності, а справді базувався на Святих Заповідях, серед яких є й Заповідь «Не убий». Коли В.Короленко, не знаючи деяких обставин, попрохав звільнити ще й студента Машенжінова, більшовика

й, вірогідно, активного терориста та чекіста, то офіцер був змушений йому відповісти: «Стосовно студента, то це дуже шкідливий більшовик, який сам винний у загибелі багатьох. Його відпустити неможливо. Його будуть судити» (курсив наш. П.Я.) [6, с.138]. Прикметним є те, що офіцер УНР навіть не уявляє собі безсудного розстрілу студента-більшовика. Не уявляє в ту саму епоху, в яку, наголосимо, це повсякчас практикувалось стосовно самих «українців». Він, як це й годиться в столітніх демократіях, а не в добу революційного терору, обіцяє справедливий суд людині, яка сама безсудно розстрілювала багатьох вояків УНРівського війська та й просто тих, хто спілкувався українською мовою, як це ледь не сталося свого часу з україномовним більшовиком В.Затонським і як це змальовано в одній зі сцен реалістичної, у 1919 році написаної, п'єси В.Винниченка «Між двох сил».

Суд є незаперечним пріоритетом для цього, мислячого категоріями правової державності, а не революційної свідомості офіцера, адже лише суд як єдина у всі часи легітимна установа правочинства, суд, а не його «революційні замітники» може внести ясність у міру злочину і визначити внаслідок цього, справедливу міру покарання певної особи. Короленкові, який завжди боровся проти безсудних розправ, не треба було це доводити цьому своєму співрозмовникові. Неможливість відпустити Машенжінова диктувалась, відтак, не жорстокістю «петлюрівської влади», а тією ж самою моральною аргументацією, згідно з якою була відпущена Чижевська. Крім того, правова свідомість офіцера української розвідки мала в основі ще й принцип можливості гранично можливого пом'якшення покарання, якщо є бодай найменші підстави вважати злочин особи нетяжким.

Але Короленко – послідовний християнський гуманіст, проте, продовжив наполягати на негайному звільненні Машенжінова, і тоді офіцер був змушений запитати його: « Ви його знаєте? – Не знаю. Знаю лиш те, що він може загинути. – *Його судитимуть...* У нас є проти нього страшні докази... *Ми вам повідомимо про час суду...* За мною вийшов Литвиненко. Це також молода людина з... тонкими рисами обличчя. Такі обличчя бувають у випускників привілейованих навчальних закладів... Він сказав: «Ви людина не світу сього. Але з цими людьми не можна інакше... Римський-Корсаков обіцяв вам і дотримає обіцянки. Машенжінова не розстріляють» (курсив наш. П.Я.) [8, с.139-140]. Світоглядна позиція Короленка знову іманентно співпадає із позицією офіцерів української розвідки, адже йдеться не лише про гарантування владою правопорушникові справедливого суду, а й про те, що правозахисникові, яким є Короленко, так само гарантується цією владою участь у судово-

му процесі. Така ситуація, як відомо, була неймовірною не лише у часи тотальних позасудових розстрілів, але й залишалася такою ж фантастичною увесь радянський період. Якби це було не так і влада б у ХХ ст. гарантувала б своїм громадянам право на об'єктивний громадський захист, правозахисний рух не мав би ані причин для свого виникнення, ані такого поширення. І – тим більше – не переслідувався б владою.

Є вартим уваги й вислів, адресований Короленкові Литвиненком, який цілком слушно акцентує на тому, що великий письменник-гуманіст не знайомий з тим типом людей, що його репрезентує більшовик Машенжінов. Це й справді так, адже йдеться вже про людину сформовану ідеологією радикального постпросвітництва, людину, яку до того, можна було у чистому вигляді зустріти хіба що у пророчих літературних візіях із роману Ф.М.Достоевського «Біси». Українському розвідникові Литвиненкові під час війни вже доводилось на практиці зустрічатися із такими людьми, бачити їхні дії, а відтак – він міг зробити достатньо близькі до реальності висновки, щодо того, що саме слід очікувати від Машенжінова і таких як він. Короленко, звісно, не міг мати повного або й навіть часткового уявлення про такий тип і саме прагненням пояснити своєму однодумцеві сутність подібного роду людей і продиктована репліка Литвиненка.

На те, що Короленка ці офіцери вважають однодумцем, або, якщо бути гранично точним у визначеннях, людиною, яка перебуває у спільному із ними світоглядному та морально-етичному полі, вказує і вислів Литвиненка про те, що якщо Римський-Корсаков дав письменникові слово, то це і є найкращою гарантією – він зробить усе, щоб більшовика не розстріляли, хоча й має проти цього більшовика «страшні докази». Зробить саме тому, що не може, як і у випадку із Чижевською, порушити власного слова. Цей морально-етичний вимір з винятковою точністю характеризує сам тип української державності та її, як прийнято зараз казати, силових структур, в добу УНР. Письменницька інтуїція, яка підказала йому повірити словам українських офіцерів, не ввела автора «Щоденника» в оману.

Підтвердженням цього є те, що на порушене клопотання щодо права бути захисником на процесі, що його провадить військовий трибунал, Короленкові спочатку було відмовлено, згідно з законом, в якому не передбачена участь в засіданнях військового суду цивільних захисників, але далі, вочевидь після клопотань офіцерів, які дали письменникові слово керівник військової розвідки: «Болбочан звелів... військовому суду допустити мене як захисника» [6, с.140]. Звелів, порушивши в ім'я кордоцентричного розуміння християнської мораль-

ності та не декларативного, а істинного людинолюбства засади закону і вимоги військового часу. Відтак, висновки про пріоритетність для державотворчо-правової свідомості діячів УНР навіть у військовий час християнсько-консервативних засад базуються на неупереджених джерелах та підтверджуються всім ходом українських національно-визвольних змагань цієї складної історичної доби.

Підсумовуючи, зазначимо наступне. Володимир Короленко як феноменальна постать української історії, як особистість, що вбирає в себе і позначає собою багатовимірне явище вітчизняної історії, громадського життя, як діяч, що визначив власною присутністю та активно-творчою працею в трагічну й зламну добу панування радикального постпросвітництва провідні напрями українського кордоцентричного у своїй сходоворидинівсько-юркевичевій суті християнського консерватизму не лише заслуговує, а й потребує новітнього багатоаспектного рецептивного прочитання у всіх сферах сучасного національного життя. Таке науково-дослідницьке прочитання, на наше переконання, слід вести акцентуючи на трактуванні біографії мислителя як особливого тексту, в якому найбільш адекватно втілено гуманістичну філософію митця й громадського діяча.

Є очевидним, що потужним джерелом світобачення та діаріушу В.Короленка були аксіологічні принципи родинного й юнацького періоду, непохитно пронесені ним крізь всі життєві випробування. Дивним було б чекати від Короленка, що в юності свідомо не присягнув Олександрю III – цареві-реакціонеру, ідеологом якого був сумнозвісний К.П.Победоносцев, який принципово плутав християнський консерватизм як ідейно-буттєвий спосіб дотримання одвічних підвалин буття народу з обороною минутих псевдосакральних самодержавних традицій інших оцінок, інших думок та, визначеної цими аксіологічними пріоритетами, іншої громадянської позиції, ніж та про яку йшлося у цій статті. Без всебічного вивчення феномену Володимира Короленка нині годі уявити багато з царин сучасної філософії права, соціальної філософії, філософії культури, де пріоритетними орієнтирами побудови громадянського суспільства та правової держави є саме принципи, сформульовані, а головне – повсякчас втілювані в найнесприятливіших умовах непересічним українським мислителем, яким був Володимир Короленко.

Література

1. *Єфремов С.* Лист до Є. Чикаленка від 11. IX. 1914 року /С.Єфремов // Євген Чикаленко і Сергій Єфремов. Листування 1903-1928 років. – К.: Темпора. – 2010. – С. 119-121.

2. Старовойтенко І. Коментар до листа Є. Чикаленка на адресу С.Єфремова від 11. IX. 1914 року/ І.Старовойтенко // Євген Чикаленко і Сергій Єфремов. Листування 1903-1928 років. – К.: Темпора. – 2010. – С. 120-121.

3. Лаврецький А. Короленко /А.Лаврецький// Литературная энциклопедия. М.: 1931. – т.5. – С. 483-497.

4. Розанов В. Уединенное / В.Розанов// Сочинения в 2-х томах. – М.: «Правда». – 1990. – т.2. – 711 с.

5. Лосев В. Короленко о России, русском народе и двух утопиях/В.Лосев // Короленко В. Дневник 1917-1921 годов. Письма.- М.: Советский писатель. – 2001 – С.513-534.

6. Короленко В. Еретические мысли о единой России /В. Короленко. Дневник 1917-1921 годов. Письма.- М.: Советский писатель. – 2001- С. 413-419.

7. Сверстюк Є. Служіння народного митрополита Василя Липківського /Є.Сверстюк// Служіння і спадщина митрополита Василя Липківського. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 17 листопада 2007 року – К.: 2008. – 240 с.

8. Короленко В. Дневник 1917-1921 годов. Письма/В.Короленко- М.: Советский писатель. – 2001. – 544 с.

9. Тэффи.Тонкие письма/Тэффи – СПб.: «Азбука-Классика» 2003. – 282 с.

10. Антоненко-Давидович Б. На шляхах і роздоріжжях /Б.Антоненко-Давидович – К.: «Смолоскип», 1999. – 288 с.

Ямчук П.М.

ВЛАДИМИР КОРОЛЕНКО В УКРАИНСКОМУ УНИВЕРСУМУ ВРЕМЕНИ РАДИКАЛЬНОГО ПОСТПРОСВИТНИЦТВАВ

Предлагаемой вниманию читателей статье исследуется христианско-консервативная действенно-личностная сущность универсума мышления В.Г.Короленко в контексте альтернативного украинскому духовного мышлению эпохи.

Ключевые слова: радикально-постпросветительская эпоха, универсум, личность, свобода.

Yamchuk P.M.

VLADIMIR KOROLENKO In to UKRAINIAN UNIVERSUMU of TIME of RADICAL POSTPROSVITNICTVAV

Offered to attention of readers the article christian-conservative effective-personality essence of universuma of thought of V.G.Korolenko is probed in a context alternative to Ukrainian spiritual thought of epoch.

Keywords: radikal'no-postprosvetitel'skaya epoch, universum, personality, freedom.

Надійшла до редакції 10.12.2012 р.